
ЛІНГВОКОГНІТИВНА ОСНОВА КОНТРАДИКТОРНИХ ВІДНОШЕНЬ У СИНТАКСИСІ СУЧАСНОЇ АНГЛІЙСЬКОЇ МОВИ

Контрадикція (лат. *contra* – проти, *dictio* – висловлення) є логічно суперечливе судження, тобто таке, що порушує формально-логічний закон протиріччя. Слід розрізняти логічну і когнітивну контрадикторності. Перша базується на суперечливих судженнях, що виключають одне одного [9, 392; 10, 371] (наприклад, *All people lie* та *Some people don't lie* / *Усі люди брехливі* та *Деякі люди не брешуть*). При цьому одне із контрадикторних суджень є необхідно хибним, а інше – істинним. Логічні відношення між судженнями передбачають, що істинність одного з них означає хибність іншого і що третього, середнього, проміжного варіанта між ними не існує.

Друга, когнітивна контрадикторність / когнітивний дисонанс, яка і є **об'єктом** цієї статті, базується не на взаємовиключних судженнях, а на таких, що базуються на невідповідності дійсного і належного в епістемічному світі мовця. Так, у реченнях (1) *These people are lying, but some people don't lie*; (2) *These people are lying, although some people don't lie* має місце певного роду когнітивний дисонанс: мовець не пояснює, чому серед істот, відомих як *homo mendacis* (человек лживый), існують винятки, тобто ті люди, які не кажуть неправди. Тут мовець або не може, або не хоче, або не знає, як пояснити такий стан речей. Такі висловлення, які кваліфікуються також як суперечливі, можуть отримати різноманітну інтерпретацію, оскільки розуміння має плюральний, множинний характер.

Висловлення такого роду, що ми їх називаємо власне контрадикторними, існують у множині модальностей. У даному ж випадку – це парадоксальна модальність. “Парадоксальна модальність – модальність протиріччя, несподіваного стану речей, яка не піддається простому ранжируванню за шкалою “добре / погано». Вона приймається в тому вигляді, в якому вербально представлена. Суперечливий зміст можна переформулювати, можна супроводити довгим коментарем із широким залученням екстралінгвальних деталей, але й у переформульованому вигляді залишаються сигнали протиріччя, концентровано передані в парадоксі» [7, 2].

Услід за іншими науковцями (напр., [5, 22; 18, 293; 19, 235]) складні речення з контрадикторною семантикою розуміються нами в широкому сенсі, тобто як категорія, що поєднує під одним дахом адверсативність / протиставність і концесивність / допустовість (див. рис. 1). При цьому наголосимо, що формою втілення протиставного смислу є складносурядне речення (паратакис), а допустовості – складнопідрядне (гіпотаксис) і що обидві ці форми можна вважати універсальними для природних мов.

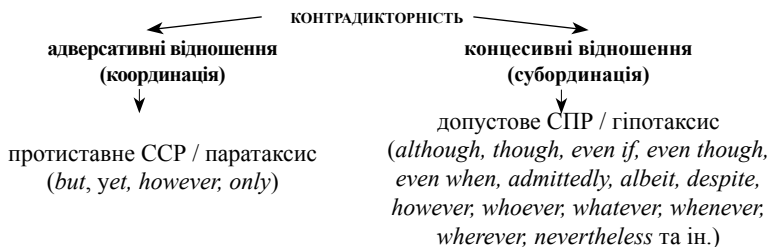

Рис. 1. Контрадикторні відношення в англійському синтаксисі

Виходячи з того, що як і будь-який інший лінгвістичний феномен, категорія контрадикторності володіє планом змісту і планом вираження, основною метою цієї статті є з'ясування особливостей вербальної упаковки контрадикторного змісту в сучасній англійській мові, а предметом – лінгвокогнітивна основа контрадикторності.

Попри постульовану мету, можемо зауважити, що і протиставність, і допустовість завжди перебували в колі уваги науковців, що знайшло своє відображення не тільки в наукових статтях, а й в академічних, теоретичних і практичних граматиках, де вони розглядалися з різним ступенем занурення в план змісту чи у план вираження. Зокрема, змістовою стороною синтаксичної категорії контрадикторності є семантика протиріччя, тобто логіко-філософський *principium contradictionis*, який постулює ідею того, що речення не може бути одночасно істинним і хибним.

Аналіз спеціальних праць, присвячених семантичним, структурним і прагматичним особливостям синтаксичних одиниць з концесивним значенням у різних мовах, показує, що серед дослідників дотепер існують розбіжності з приводу визначення сутності цієї категорії. Це пов'язано з тим, що контрадикторність не належить до базових мовних категорій – таких, як причина, умова, час. Мабуть, саме тому рідномовні фахівці в галузі англійської граматики менше всього переймаються питанням про смислову різницю між двома типами контрадикторних речень, більше концентруючись на їхніх зовнішніх ознаках. Так, С. Грінбаум вважає, що

основу диференціації утворюють логічні зв'язки /logical connectives/: для протиставності (контрасту) *on the contrary, on the other hand, instead*; для поступки – *nevertheless, however, still, yet, in any case, all the same, at any rate, in spite of that* [13, 382]. Іноді дослідники наголошують, що *however* і *nonetheless* не мають суттєвих значеннєвих відмінностей від сполучника *but* [20, 428]. Приблизно так інтерпретує цю різницю й Р. Гадлестон, який пише, що клауза з *but* може знаходитися лише в постпозиції, у той час як з *although* – і в пост-, і в препозиції (*Sonia doesn't speak French although she grew up in Paris; Although she grew up in Paris, Sonia doesn't speak French; Sonia grew up in Paris but she doesn't speak French*) [14, 737].

Дещо далі у своїх міркуваннях просувається Д. Денісон, пояснюючи смисл допустового СПР тим, що смисл його головної частини сигналізує про щось неочікуване й непередбачуване для смислу підрядної частини [12, 296]. З Д. Денісоном солідаризується М. Н. Ізучу, яка, називаючи всі ці відношення родовим терміном «опозитивні» /“opposition relations”/, підрозділяє їх на три типи: контрастні /contrast/ (*John is rich, but Tom is poor; I've read sixty pages, whereas she's read only twenty; John likes math, Bill likes music, while Tom likes chemistry*), допустові /concessive/ (*Although John is poor, he is happy; Bill studied hard, but he failed the exam; We thought it would rain; nevertheless, we went for a walk*) та уточнювальні /corrective/ (*John is not American but British; Ann doesn't like coffee – she likes tea; My grandmother died in 1978, (and) not in 1977*) [16, 652].

Хоча категорія контрадикторності й не належить до числа базових, складність втілюваних нею смислів відбивається і в алгоритмі відношень між предикативними частинами речення – кон'юнктами і суб'юнктами. Когнітивним підґрунтям таких речень є індивідуальний досвід мовної особистості, що, у свою чергу, є результатом її абстрагувальної діяльності щодо зв'язків і відношень між фактами, явищами і подіями об'єктивної дійсності. Останні, як відомо, вкладаються в поняття або норми, або аномалії, тобто відхиляються від неї. Для контрадикторних конструкцій релевантним є феномен девіантності. Вважається, що основний постулат таких конструкцій полягає в концепті ‘очікування’, що фіксується мовою як невинуватене, а тому дістає назву «відкинутого очікування» (denial of expectation) [17, 168]. Девіантність як відхилення від норми має своїм наслідком і основну семантичну функцію сполучника *but* – вираження протиріччя [3; 11; 15], яке може реалізовуватися у відтворенні адверсативних і концесивних або адверсативних і рестриктивних конотацій.

Саме такої точки зору дотримується Н. В. Веретельник. Вважаючи протиставність і допустовість синтаксичними синонімами, він розглядає

їх у межах гіперо-гіпонімії, тобто як загальне і часткове [1, 149]. На користь цього він наводить аргумент про можливість взаємозамінюваних трансформацій, що зберігають смисл концесивної та адверсативної конструкцій.

З такою інтерпретацією частково не погоджується Р. О. Сівець, який вважає, що протиріччя між двома пропозиціями в СПР і ССР зумовлене «когнітивним збоєм» у розумінні причинно-наслідкових відношень і наголошує на відсутності значеннєвої тотожності між ними [8, 246]. Різницю між адверсативністю і концесивністю він пояснює комунікативно-епістемічним фактором: мовець не знає, чому трапилося саме так, а не інакше. Залежно від того, як мовець тлумачить стан речей, який є об'єктом його рефлексії, він використовує або адверсативний, або концесивний способи упаковки інформації. У першому випадку акцентується протиріччя між реальним і належним (нормативно очікуваний наслідок не реалізувався), а у другому – констатується нелогічний наслідок без будь-якої емоційної оцінки. Не можна не погодитися з міркуваннями дослідника стосовно двох епістемічних модусів: «знаю – не знаю», «розумію – не розумію» [там само, 247]. Використання концесивного гіпотаксису базується на презумпції мовця «Я не знаю, чому саме так сталося» (пор. (2, 4, 6, 7, 8, 11)), а адверсативного партаксису – «Я не розумію, чому саме так сталося» (пор. (1, 3, 5, 9)).

Солідаризуючись з цією думкою, ми вважаємо, що і протиставність, і поступка базуються на протиріччі між належним і реальним, тобто на фактичному, а не на очікуваному наслідку. Справді, коли ми говоримо (3) *It's very cold today, but John went out without his cap*, (4) *John went out without his cap, although it is very cold today* або (5) *She was afraid of his fierce reaction, but (nevertheless) told him the truth*, (6) *Although she was afraid of his fierce reaction, she told him the truth*, то перш за все ми сигналізуємо протиріччя між дійсним і очікуваним наслідками. Зрозуміло, що в такому ракурсі концесивні відношення близькі до протиставних, оскільки обидва вони базуються на семантиці протиріччя: протиставність втілюється у форму партаксису, а концесивність – гіпотаксису, чим підкреслюється автономність, незалежність і скоординованість (3, 5) або, навпаки, субординативно-ієрархічна залежність (4, 6) двох позамовних ситуацій, які сумісно потрапляють у фокус уваги мовця.

Отже, в партаксисі протиставляються два факти, не пов'язаних відношеннями залежності, тоді як у концесивному гіпотаксисі один кластер інформації (головне речення) вступає у протиріччя не з іншим кластером (у підрядному), а з відсутньою логічною ланкою,

що знаходиться поза реченням взагалі. Суттєвою різницею між адверсативним і концесивним способами кодування протиріччя є їхні когнітивні витоки, які мають епістемічне підґрунтя (фактор “знання”): для речення (3) ми припускаємо, що Джон, знаючи про холод на вулиці, навмисно понехтував шапкою, тоді як у випадку (4) ми виходимо з того, що він зробив це ненавмисно, тобто не знав про холод, а якщо б знав, то одягнув би шапку. Пор. також: (7) *Though she had routed Rita Shilberg, she was fully aware that Coperwood’s original constancy was gone* (Th. Dreiser); (8) *Though it was now dark, I knew he was awake; because I heard him fulminating strange anathemas at finding himself lying in a pool of water* (Ch. Bronte); (9) *We take these young people from all over the world, half of them don’t even speak English, but we don’t care* (C. Bernard).

Невід’ємними компонентами семантичної структури контрадикторних речень є семи ‘протиріччя’ і ‘зумовленість’ (причинність) [6, 53; 8, 247]. Будучи пов’язаними з феноменами ‘знання’ / ‘незнання’ і ‘розуміння’ / ‘нерозуміння’, що існують у межах девіантності (концепт ‘очікування’), усі ці семи по-різному виводяться на поверхню в різних конкретних висловленнях: в одних випадках домінує протиріччя на тлі нерозуміння (10), в інших – зумовленість на тлі незнання (11). Пор.: (10) *She sagged and leaned her head back on the bench, but the wood was too hard to be comfortable, so she sat erect again with a groan* (P. Walker); (11) *He’d warned me that I was treading on dangerous water, although I thought he had no idea the danger would turn physical* (P. Walker).

Не можна не усвідомлювати того факту, що коли мова пропонує різні способи упаковки суперечливої інформації (у нашому випадку – адверсативну і концесивну), то вона має на увазі й різницю в упакованих змістах. Про цю різницю додатково свідчать кількість і якість сполучуваних засобів: якщо протиставні відношення маркуються в сучасній англійській мові лише декількома сполучниками, то кількість концесивних релятивів значно вища (див. рис. 1), що свідчить не просто про широкі можливості англійської мови у вираженні поступки, а й про більшу кількість і більшу нюансованість комунікативних ситуацій, які мовець виражає однією глибшою конструкцією з думкою про незнання того, чому це саме так є чи саме так сталося.

Підводячи підсумок, наголосимо, що контрадикторність – це логіко-граматична / лінгвокогнітивна категорія, яка відбиває комплексну думку, що є результатом накопиченого досвіду, з’ясування та узагальнення найістотніших зв’язків між фактами, подіями і явищами об’єктивної дійсності.

Категорія контрадикторності володіє планом змісту і планом вираження. Змістовою її основою є семантика протиріччя, підсилена епістемічною модальністю – фіксацією невідповідності між реальним і належним. Остання унеможливорює пояснення стану речей, що склався: мовець або не розуміє, або не знає, чому це саме так, а не інакше. План вираження цієї категорії пов'язаний з двома основними синтаксичними конструкціями – протиставним / адверсативним паратаксистом і допустовим / концесивним гіпотаксистом.

Інваріантний смисл контрадикторних конструкцій пов'язаний з такими когнітивними феноменами, як 'причина' / 'наслідок', 'знання' / 'незнання', 'розуміння' / 'нерозуміння'. Реалізуючись у різних констеляціях, вони відбивають ідею девіантності – аномального, ненормативного, суперечливого чи навіть парадоксального стану речей, що їх спостерігає і намагається вербалізувати мовець.

Контрадикторна семантика становить собою асиметрію поверхневого та глибинного смислів: не весь зміст контрадикторного речення реалізується експліцитно, а існує й така його частина, що є імпліцитною. Між планом змісту і планом вираження контрадикторності не існує ізоморфізму: одна глибинна структура може реалізуватися як декілька поверхневих, які утворюють два основні варіанти аранжування контрадикторності – адверсативний і концесивний.

Загальний смисл адверсативних конструкцій полягає в констатації наслідку, який має місце в результаті дії невідомою мовцеві причини, яка імпліцитно міститься в протиставному реченні. Такі конструкції несуть відбиток нерозуміння мовцем факту відхилення від нормативного стану речей. У концесивних конструкціях зміст головного речення реалізується не під впливом підрядного, а під впливом причини, що знаходиться поза реченням, у результаті чого мовець сигналізує незнання причинно-наслідкових засад того, що має місце між двома денотативними ситуаціями. В обох випадках можливий вихід із протиріччя – надання переконливого пояснення стану речей, який маркується як суперечливий.

Перспективним у плані подальших наукових розвідок видається більш детальне дослідження контрадикторних конструкцій у вигляді польових структур, які зможуть посприяти експланаторності їхньої когнітивної семантики та функціонально-комунікативної специфіки.

ЛІТЕРАТУРА

1. Веретельник Н. В. Сложные предложения с уступительными придаточными, видимые союзами *bien, que, quique* в современном французском языке: Дис.... канд. филол. наук: 10.02.05. – Горький: ГГПИИ, 1972. – 232 с.

2. Есперсен О. Философия грамматики: Пер. с англ./Общ. ред. и предисловие Б. А. Ильиша. Изд. 3-е, стереот. – М.: КомКнига, 2006. – 408 с.
3. Кобрин Н. А., Болдырев Н. Н., Худяков А. А. Теоретическая грамматика современного английского языка: Уч. пособ. – М.: Высш. школа, 2007. – 368 с.
4. Ляпон М. В. Смысловая структура сложного предложения и текст. К типологии внутритекстовых отношений. – М.: Наука, 1986. – 260 с.
5. Печенкина Т. Г. Синтаксическая категория уступительности и формы ее выражения в русском языке второй половины XIX в.: Дис... канд. филол. наук: 10.02.01. – Л.: ЛГУ, 1976. – 182 с.
6. Приходько А. М. Складносурядне речення в сучасній німецькій мові. – Запоріжжя: ЗДУ, 2002. – 292 с.
7. Синельникова Л. Н. Контрадикторные аномалии сквозь призму процесса вербализации // <http://experts.in.ua/baza/analytic/detail.php?ID=11225> (cited 19.12.2008)
8. Сивець Р. С. Когнітивно-семантична специфіка контрадикторних відношень у сучасній англійській мові // Науковий часопис НПУ ім. М. П. Драгоманова. Серія 9: Сучасні тенденції розвитку мов, 2007. – Вип. 2. – С. 245-249.
9. Философский словарь / Под ред. И. Т. Фролова. – 5-е изд. – М.: Полит. л-ра, 1986. – 590 с.
10. Философский энциклопедический словарь / Ред.-сост. Е. Ф. Губский и др. – М.: ИНФРА-М, 1997. – 576 с.
11. Blokh M. Y. A course in theoretical English Grammar. – М.: Высшая школа, 1983. – 386 с.
12. Denison D. Syntax // D. Denison. The Cambridge History of the English Language. – Cambridge: Cambridge University Press, 1998. – Vol. IV. – 1997. – P. 92–313.
13. Greenbaum S. The Oxford English Grammar / S. Greenbaum. – Oxford: Oxford University Press, 1996. – 652 p.
14. Huddleston R. The Cambridge Grammar of the English Language / R. Huddleston, G. K. Pullum. – Cambridge: Cambridge University Press, 2003. – 1842 p.
15. Ilyish B. The Structure of modern English. – Л.: Просвещение, 1971. – 369 с.
16. Izutsu M. N. Contrast, concessive, and corrective: Toward a comprehensive study of opposition relations / M. N. Izutsu // Journal of Pragmatics: An Interdisciplinary Journal of Language Studies. – Amsterdam: Elsevier, 2008. – Vol. 40. – Is. 4. – P. 646–675.
17. Lang E. The Semantics of Coordination. – Amsteram: Benjamins B. V., 1984. – 300 p.
18. Quirk R. A. Concise Grammar of Contemporary English / R. Quirk, S. Greenbaum. – N. Y.: Harcourt Brace Jovanovich Inc., 1973. – 484 p.
19. Stuurman F. Two Grammatical Models of Modern English: the old and the new from A to Z / F. Stuurman. – L., N. Y.: Routledge, 1993. – 301 p.
20. Valée R. Conventional implicature revisited / R. Valée // Journal of Pragmatics: An Interdisciplinary Journal of Language Studies. – Amsterdam: Elsevier, 2008. – Vol. 40. – Is. 3. – P. 407–430.